

48. Ibid. — P. 654.
 49. Ascham A. Of the Confusions and Revolutions of Governments Wherein is examined How farre a man may Lawfully conforme to the Powers and Commands of those who with various successes hold Kingdomes divided by Civill or Forraigne Warrs. — London, 1649.
 50. Ibid. Preface.
 51. Ibid. — P. 49.
 52. Ibid. — P. 67.
 53. Coltman I. Private Men and Public Causes. — P. 226.
 54. Ibid. — P. 227.
 55. Ibidem.
 56. Zagorin P. Op. cit. — P. 130.

О. Б. ДЬОМІН

**«НІДЕРЛАНДСЬКЕ ПИТАННЯ»
 В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ АНГЛІЇ
 (1576—1585 pp.)**

4 листопада 1576 р., неділя, стала для м. Антверпена, одного з найбільш значних європейських міст, центра світової торгівлі та фінансів того часу, днем «іспанського шаленства». Серед дня іспанські загони вийшли з цитаделі і захопили місто. У вогні, який охопив кращу частину Антверпена та під ударами іспанської зброї загинуло більше 7 тисяч чоловік. Цинність награбованного досягнула 2 мільона флоринів, не рахуючи дорожності та товари купців.

Ця подія набула загальноєвропейського значення і багато в чому визначила політику Англії на континенті впродовж майже десятиріччя. Історики, що займались питанням елизаветинської зовнішньої політики відзначали важливість «нідерландського питання» в континентальній дипломатії Англії 1576—1585 pp. Але відносно її характеру, етапів, методів втілення в життя в сучасній історіографії існують розбіжності. Традиційно зберігається «конфесійна» концепція, що вбачає в політиці Англії послідовну підтримку принципів Реформації, внаслідок чого Англія втручалась в події в Нідерландах (Р. Лок'єр, У. МакКафрі). З точки зору інших істориків, таких як Д. Блек, А. Рауз, П. Кроусон союз Англії з нідерландськими повстанцями обумовлювався династійними інтересами Тюдорів та національними інтересами англійської держави. Частина сучасних істориків (К. Рід, С. Біндофф, Р. Уеріхам, Ч. Уільсон, Д. Паркер) поєднують ці дві концепції, вбачаючи в політиці Англії відносно континентальних справ сукупність релігійних та національних мотивів (1). В радянській історіографії в працях А. М. Чистозвонова, написаних в часи боротьби з «космополітизмом», це питання розглядалось як англо-французька інтервенція, спрямована на придушення революційного руху шародних мас Нідерландів (2).

Відносно з нідерландськими провінціями традиційно займали важливе місце у континентальній політиці Англії. Після спалаху антиіспанського повстання в Нідерландах король Іспанії Філіп II (1555—1598) домагався дипломатичної ізоляції повстанців і в середині 1570-х рр. це йому майже вдалось. Зближення Англії з Іспанією в той час означало, що її політики були дуже далекі від захисту ідей Реформації та протестантської справи. І в Нідерландах королева Англії Єлизавета (1558—1603) підтримувала католицькі сили. Та ця політика не в повній мірі відповідала національним інтересам Англії. Вірніше, вирішення «нідерландського питання» не суперечило національним інтересам країни та давало простір для дипломатичних маневрів англійських політиків.

Особливо сприятлива для Англії ситуація склалась в Нідерландах якраз на кінці 1576 р., коли після «іспанського шаленства» населення південних провінцій скинуло іспанську владу. Реальною силою стали Генеральні штати провінцій, які з жовтня вели у м. Гент переговори з представниками штатів Голландія, Зеландія та принца Оранського. На початку листопада 1576 р. до Люксембургу прибув новий намісник іспанської корони дон Хуан Австрійський, побічний син імператора Карла V, переможець над турками у битві при Лепанто (1571 р.). Це призвело до того, що в кінці 1576 р. у Нідерландах утвердились три політичні сили: Генеральні штати провінцій разом з Державною радою, Штати північних провінцій Голландії та Зеландії на чолі з принцем Оранським та представник іспанської корони дон Хуан Австрійський. Всі вони намагались відігравати самостійну роль на європейській дипломатичній арені. Кожна мала свої зовнішньополітичні орієнтири. Генеральні штати заявили, що вони, як і раніш, вбачають в іспанському королі «свого верховного законодавця і прирощеного господаря» (3). Принц Оранський після фактичної відмови королеви Єлизавети в січні 1576 р. допомогти повсталім провінціям (4), тепер вбачав союзника у Франції. Дон Хуан був послідовним прибічником повернення Нідерландів під владу його зведеного брата Філіпа II. Але плани дон Хуана, і це стало його умовою прийняття місця губернатора Нідерландів, на що Філіп II згодився, включали повалення королеви Єлизавети за допомогою іспанських військ, визволення з англійського полону королеви Шотландії Марії Стюарт і сходження на престол Англії шляхом одруження з Марією (5).

Таким чином, в кінці 1576 р. для Єлизавети та її радників континентальна політика сконцентрувалась навколо «нідерландського питання». На той момент англійська королева визнавала головним завданням нейтралізацію дон Хуана з його далекосяжними намірами. З цією ціллю королева через свого посла Евларда Горсея наполягала на досягненні угоди Генеральних штатів з дон Хуаном. Це, з одного боку, позбавляло Францію приводу втручатись у нідерландські справи (6), а з другого — не давало наміснику можливості здійснити його задуми, спрямовані на захват англійського трону, бо вони не розділялись депутатами Генеральних штатів. Одночасно представник королеви висловив протест проти передбаченого по «Гентському умиротворенню» виведення іспанських військ із Нідерландів морським шляхом, у безпосередньому приближенні до берегів Англії. Морський маршрут зайвий раз підтверджував серйозність планів дон Хуана відносно вторгнення на острів. Крім офіційних каналів, англійська дипломатія застосувала і вже добре випробовану тактику шлюбних пропозицій: посол натякнув дон Хуану на можливість його шлюбу з Єлизаветою (7). Принц, як вважає сучасний історик, виявився досить вправним дипломатом і навіть виявив бажання відвідати Англію (8).

По відношенню до відроджених Генеральних штатів королева Єлизавета спочатку зайняла вижидальну позицію, розраховуючи на можливість поступок з боку Філіпа II. В цій ситуації симптоматична реакція, проявлена англійцями під час погрому Антверпена. Іспанські солдати вдерлись до «Англійського будинку» (місце, де розміщувались англійські купці та товари) і пограбували купців (9). Незважаючи на це, англійський представник Уільсон запевнив у своїй лояльності Іспанії Херонімо де Рода, бувшого члена Державної ради, який після брюссельських подій вересня 1576 р. очолив іспанські сили у провінціях та ініціював «іспанське шаленство». Уільсон підкреслив, що «коли Штати виступлять проти короля (Філіпа II — О. Д.), то Його Величність (Єлизавета — О. Д.) усіма силами буде перетинати подібні вчинки» (10).

З розумінням зустріла королева запевнення дворянської частини Штатів у відданості своєму сюзерену та католицькій релігії (11). Прихильно віднеслась вона і до прохання Генеральних Штатів виступити посередником між ними та королем Іспанії. У відповідь королева за одну лише обіцянку зберегти вірність Філіпу II надала Штатам позику у 20 ти-

сяч ліврів (12), те, чого північні повсталі провінції так і не отримали.

В той же час принц Оранський протівився лінії Генеральних штатів на досягнення домовленості з дон Хуаном. Принц звернувся до брата французького короля Франциска, герцога Анжуйського з проханням узяти на себе захист провінцій. Та спроби представника герцога Анжуйського добитись від Генеральних штатів декларації на його користь виявились марними (13). Не мали успіху і прямі переговори, розпочаті намісником з принцем Оранським. Кальвіністи провінцій Голландія і Зеландія все більш наполегливо виступали проти угоди з королівською владою Іспанії. В оточенні же англійської королеви політика принца Оранського оприймалась надзвичайно негативно і лише один державний секретар Френсіс Уолсінгем підтримував його (14). Хоча в самій Англії суспільна думка була на стороні лівнічних повстанців і багато приватних осіб бажали допомоги Голландії, навіть без санкції королеви (15). Таким чином, вже в кінці 1576 р. Єлизавета схилилась до підтримки тієї частини Генеральних штатів, яка складалась із католицького духовенства, дворянства та великої буржуазії південних провінцій, котрі не бажали повного відокремлення від Іспанії. Фактично це була продворянська, але і проіспанська, прокатолицька політика. Ні про який єдиний реформаційний фронт боротьби з католицизмом не було мови.

Надзвичайний динамізм подій у Нідерландах, суперечливий характер політичних та соціальних процесів у провінціях, невпевність політичних прогнозів та необхідність прийняття рішучих мір привели, як вбачається, вже в 1576 р. до повного зовнішньополітичного розмежування серед членів Таємної ради, фактично уряду Англії. Вже під час перебування у Лондоні на початку 1576 р. голландського посольства, яке прибуло до королеви за допомогою, серед радників виявилась різність поглядів на це питання (16). Наближення кінця війни у провінціях вело до ще більших розбіжностей в оточенні королеви.

Звісно, певну рацію, і з цим не можливо не погодитись, мав К. Рід, який вважав, що дві «партії» сановників при дворі королеви остаточно оформились в 1578 р. Прибічники лорда Берлі, першого радника королеви були названі К. Рідом «партією миру». «Партія війни» об'єдналась навколо фаворита королеви графа Лестера та державного секретаря королеви Френсіса Уолсінгема. В основі розподілу лежали

конфесійні мотиви. Та сам історик привів досить багато фактів, що свідчать про суб'єктивні моменти в процесі розмежування. Так, граф Лестер був давнім суперником лорда Берлі у боротьбі за владу. Тому і став на бік герцога Норфолькського, коли той підняв повстання у 1569 р. Арешт герцога та його страта у 1572 р. привели до тимчасового падіння впливу графа Лестера. До 1578 р. його положення виправилось (17).

Без сумніву, складність ситуації в процесі прийняття зовнішньополітичних рішень поглиблювалась внаслідок впливу на державний механізм особистих рис королеви Єлизавети. Як показав Ч. Уільсон, королева часто діяла, виходячи із своїх бажань, примх, жіночих слабкостей (18). Ще А. Поллард відмічав прагнення лорда Берлі, незважаючи на його розходження з групою графа Лестера-Уолсінгема, до більш рішучої політики у порівнянні з політикою королеви (19). К. Рід і слідом за ним інші історики вважали, що боротьба у Таємній раді точилась довкола питання — допомогати чи не допомогати Нідерландам. Та, як вбачається, питання потрібно ставити в дещо іншій площині — яку із соціально-політичних сил у Нідерландах підтримати, щоб з найменшими витратами забезпечити досягнення цілей континентальної політики Англії.

Подальші події у Нідерландах наочно продемонстрували кого ж підтримувала у Нідерландах англійська королева. У лютому 1577 р. після довгих і виснажливих переговорів при посередництві представників імператора і л'єжського єпископа Генеральні штати і дон Хуан підписали угоду, котра відома під назвою «Вічний едикт». Згідно з його положеннями іспанські війська відзивались з країни впродовж 20 днів, інші іноземні загопи — після виплати жалування. До того ж, вдало для Англії вирішилось питання маршруту виведення військ — Голландія і Зеландія, побоючись нападу з боку іспанців, категорично відмовились пропустити їх через свою територію для відправки морем. Тому іспанські загопи виводились у Італію сушею і в квітні вони залишили провінції. Тоді Генеральні штати признали дон Хуана і в травні 1577 р. він урочисто вступив у Брюссель. Тепер Нідерланди на зовнішньополітичній арені представляли дві сили: іспанський намісник з Генеральними штатами та принц Оранський зі Штатами північних провінцій, який так і не признав «Вічний едикт».

Здавалось, те, до чого так прагнула Єлизавета, досягнуто — Генеральні штати домовились з дон Хуаном, а іспанські війська, які могли загрожувати Англії у зв'язку з планами іспанського принца, залишили провінції. Однак новий посол королеви Уільсон висловив невдоволення політикою Генеральних штатів по відношенню до Англії. Заяви та дії англійських політиків говорять про деяке збентеження у Лондоні внаслідок досягнутого у Нідерландах перемир'я, бо на це не розраховували. А втім, королева та її радники розуміли складність ситуації у Нідерландах і тільки чекали подальшого розвитку подій. Недарма посол Уільсон висловився про «Вічний едикт», що «ніколи ще не бачено було, що так мало задоволені були миром» (20). Однак і тоді досить виразно виявився зовнішньополітичний інтерес королеви Єлизавети, котра відмовилась від проекту секретної угоди з Голландією і Зеландією, запропонованої принцем Оранським через Філіпа Сідні, племінника графа Лестера (21).

Ситуація у Нідерландах у першому півріччі 1577 р. залишалась неусталена, що здавалось виправдовувало нерішучість політики Єлизавети. До того ж, дон Хуан, зрозумівши безнадійність «мирного завоювання» країни, 24 липня захопив фортецю Намюр та планував розвернути воєнні дії. Знову в країні утворились три ворогуючі військово-політичні центри, з якими Англія підтримувала дипломатичні відносини: іспанський намісник, Генеральні штати і Штати північних провінцій.

З цього часу починають виявлятися деякі зміни європейської політики Англії та зміщення акцентів у «нідерландському питанні» при збереженні загальної тенденції. Тепер, признаючи зміцнення позицій принца Оранського і не бажаючи остаточно відштовхнути його від Англії, Єлизавета пообіцяла воєнну допомогу Голландії (22). Але головна увага приділялась Генеральним штатам, про підтримку яких на противагу дон Хуану, заявляла королева (23). При дворі за це виступали також лорд Берлі, граф Лестер, державний секретар Ф. Уолсінгем (24). Тому Єлизавета згоджувалась задовольнити прохання прибувчих у Лондон у вересні 1577 р. послів Генеральних штатів про надання їм воєнної та фінансової допомоги. Та після того, як домовленість була майже досягнута, Генеральні штати чомо відмовились від королівської пропозиції (25).

Які ж причини спонукали королеву відійти від політики невтручання та що ж заставило Генеральні штати відказа-

тись від союзу з Англією? Як можливо вважати, ці різнопланові дії стали слідством розширення нідерландського конфлікту, втягнення в його орбіту сусідніх країн та посилення впливу міжнародних факторів на позицію Англії. Насамперед, в Англію йшов постійний потік повідомлень та слухів про підготовку вторгнення католицьких сил у Ірландію (26). В січні 1578 р. Таємна рада постійно займалась ірландськими справами (27). Перешкодити дон Хуану сприяти папській експедиції, зв'язавши його війною у Нідерландах — ось завдання, яке постало на той час перед англійською дипломатією. І не дивно, що невдовзі англійський представник Роджерс повідомляв Уолсінгема з Нідерландів: «...війна починається знову, на користь Англії» (28). В свою чергу переорієнтація Генеральних штатів пояснюється початком боротьби дворянської партії за владу в Нідерландах, її інтригами проти принца Оранського, який би посилив свої позиції з прибуттям англійських військ (29). На початку жовтня 1577 р. Генеральні штати закликали на місце правителя молодшого брата імператора Священної Римської імперії Рудольфа ерцгерцога Матвія Габсбургського. Цим самим усувався претендент на той же самий пост герцог Франсуа Анжуйський, брат французького короля, який мав контакти з принцем Оранським. Але головне те, що дворянська частина Штатів розраховувала правити від імені ерцгерцога Матвія. Тому тільки після 12 листопада 1577 р., дати офіційного визнання ерцгерцога Матвія, Генеральні штати згодились прийняти умови Єлизавети, бо присутність англійців не могла вже стати перешкодою для їх планів. Договір про допомогу обидві сторони уклали в кінці 1577 р. і ратифікували 7 січня 1578 р. (30). Королева надала Генеральним штатам позику у 100 тисяч фунтів, 5 тисяч піхотинців і 1 тисячу кіннотників, одержавши у заставу міста Фліссінгем, Міддельюрх, Брюгге і Гравелін, можливість контролю над зовнішньою політикою країни, а також 40 кораблів у випадку необхідності. Умовою союзу було збереження Генеральними штатами католицької релігії та відданості Філіпу II.

В січні 1578 р. ерцгерцог Матвій прибув у Брюссель, та дон Хуан почав воєнні дії проти Генеральних штатів і 31 січня розбив їх військо у битві під Жамблу. Ця перемога мала двоякі наслідки. Такі міста як Амстердам і Гарлем з католицького лагера перейшли на бік кальвіністів і принца Оранського. А Єлизавета знову вернулась до позиції спостерігача і вже в березні 1578 р. в Нідерландах політики зро-

зуміли, що сподівання на англійську допомогу не виправдуються. Не скидаючи з рахунку страх Єлизавети перед відкритим зіткненням з Іспанією (31), слід підкреслити одну обставину, яка зіграла немалу роль у нідерландській політиці Англії. У Лондоні вирішили, не надаючи явного привіду Філіпу II для невдоволення, протиставити ерцгерцогу Матвію і принцу Оранському свого ставленника. В Таємній раді розглядалися кандидатури католицького принца Франсуа, герцога Анжуйського і безземельного германського князя (брата протестантського курфюрста Пфальцького) кальвіністського пфальцьграфа Іоана-Казіміра, постачавшого ландскнехтів різним європейським державам. Перевага була віддана останньому і англійська королева запропонувала Генеральним штатам замість власних військ кошти на утримання 11 тисяч найманців пфальцьграфа Іоана-Казіміра (32). В умовах, коли в очах королеви Єлизавети Генеральні штати дискредитували себе, виявившись неспроможними домовитись з Філіпом II і коли Штати все більше підпадали під вплив принца Оранського, така позиція англійського уряду знаменувала початок нового підходу до нідерландських подій.

Значну роль в посиленні уваги до континентальних справ зіграли міжнародні фактори. Прямим слідством зриву досягнутої в грудні 1577 р. домовленості між Англією та Генеральними штатами стала орієнтація Штатів на Францію. В кінці березня 1578 р. почались переговори Штатів з герцогом Анжуйським (33). Правда, не до кінця ясно, хто виступив ініціатором їх проведення. В історіографії взаємовиключні точки зору подає в роботах К. Ріда і А. М. Чистозвонова (34). Але як би там не було, у королеви ці контакти викликали неспокій. На її вимогу англійський представник Девісон зробив офіційний запит Генеральним штатам про їх відносини з герцогом (35).

По пропозиції лорда Берлі, з метою протидіяти небажаному для Англії французькому впливу в Нідерландах та не втратити контроль над подіями у провінціях вирішили відправити у Брюссель послами лорда Кобхема і Уолсінгема (36). Посольству надавалось дуже важливе значення, про що говорить його склад — два члена Таємної ради. Єлизавета ще не посилала такої представницької місії у Нідерланди. Цікаво, що лорд Кобхем входив до «партії миру», був відомий своїми проіспанськими симпатіями, а Уолсінгем очолював «партію війни» і у донесеннях з Лондону в Мадрид характеризувався як головний ворог Іспанії. Д. Блек і

Р. Уерпхам вважали завданням посольства «проведення» посередницької місії між ворогуючими сторонами (37). Та матеріали переговорів це не підтверджують. Дійсно, на початку зустрічі обговорювалось питання відношення Генеральних штатів до миру і посередницькій ролі Англії. Але згодом до такого безнадійного питання як посередництво більше не повертались. Головна проблема — взаємовідносини Генеральних штатів і герцога Анжуйського розглядалась у кінці зустрічі. Принц Оранський від імені Генеральних штатів виразив рішучість продовжувати війну і вказав посла на правоспроможність Штатів вибирати собі союзників. Він додав, що майбутнє договору з герцогом Анжуйським багато в чому залежить від позиції Єлизавети (38). Сучасники подій також відкидали ідею про посередницькі зусилля посольства. Так, у Германії не без підстав вважали головною ціллю посольства намагання переконати Генеральні штати прийняти пфальцьграфа Іоана-Казіміра як капітан-генерала збройних сил провінцій (39).

Посли рекомендували королеві піти назустріч вимогам принца Оранського (40). Та літом 1578 р. останній заявив або королева реально допомагає, або не заважає їм вести переговори (41). В результаті в червні війська герцога Анжуйського увійшли в Нідерланди, а 13 серпня він отримав почесне звання «Захисник вільностей Нідерландів». Штати віддавали в його особисте володіння надбання, які він зробив за р. Маас, тобто в Люксембурзі та Лімбурзі, поступались трьома містами в заклад і обіцяли віддати перевагу при виборах нового суверена (42). Англійські послы, які висловили протест проти союзу з герцогом Анжуйським, отримали різку відсіч. Втім, самі послы, Уолсінгем і лорд Кобхем, признавали необхідність французької допомоги для досягнення згоди з дон Хуаном (43).

Що ж крилось за перепітнями дипломатичної боротьби березня-серпня 1578 р? Ще на початку весни Єлизавета робила ставку на герцога Анжуйського, який перед вторгненням у Нідерланди розпочав з нею переговори про шлюб. Історики відмічають зв'язок між зростанням політичного значення французького герцога та початком його шлюбних домагань. Вважається, що королева подібним шляхом розраховувала посилити вплив на події без зростання особистих витрат та ризику (44). Але англійська королева помилилась, бо герцог Анжуйський, як справедливо відмітив К. Рід, прикриваючись «шлюбним проектом», зумів відвернути Єліза-

вету від своїх дій у провінціях (45). Зміщення позицій герцога в цій країні, успіх його дипломатії спричинили відповідні кроки з боку Англії: влітку 1578 р. Єлизавета орієнтувалася вже не на герцога Анжуйського, як вважав Р. Уеріхам (46), а на пфальцьграфа Іоана-Казіміра, який повинен був, по її задумці, протистати у Нідерландах усім існуючим політичним і воєнним силам. 7 серпня наймаїці пфальцьграфа перейшли через р. Рейн і ринули у багаті нідерландські землі, грабуючи, руйнуючи все і відмовляючись підкорятись Генеральним штатам. У жовтні Іоан-Казімір остаточно розірвав зі Штатами та принцем Оранським, а потім подався до м. Гент (47). Вважається, що Іоан-Казімір лиш скомпроментував королеву Єлизавету. Однак, як вірно підкреслив Л. Стоун, він фактично зруйнував плани Генеральних штатів, які прагнули, використовуючи герцога Анжуйського, добитись миру з дон Хуаном і зробив розкол між католиками і протестантами, дворянською «партією» Генеральних штатів і принцем Оранським неминучим (48). Дійсно, пфальцьграф Іоан-Казімір фактично втілює у життя задумки королеви Єлизавети — ще більше розпалює у Нідерландах вогонь громадянської війни.

Одночасно з введенням військ Іоана-Казіміра в Нідерланди англійські послы, виконуючи інструкцію, направили свою енергію на розрив позначившогося франко-нідерландського союзу. Визнаючи слабкість англійських позицій у Нідерландах послы вже в котрий раз радили королеві прийняти вимоги принца Оранського (49). Але та не вважала бажаним для себе союз з радикальними силами, з якими на той час уособлювався принц Оранський. До того ж вже виявився результат рейду військ пфальцьграфа Іоана-Казіміра і розуміючи, що як політик він вже нічого не зможе зробити в Нідерландах, королева розраховувала за потрібне шукати шляхи до згоди з дон Хуаном (50). Спроба послів домовитись з останнім і створити противіс франко-нідерландському альянсу виявилась безрезультативною. Ця зустріч докладно висвітлена в роботі К. Ріда (51). Проте, було вже і пізно — 1 вересня угода з герцогом Анжуйським набула чинності.

Вересень 1578 р. знаменував зміни англійської зовнішньої політики в Нідерландах: від політики підтримки одної з політичних сил до політики зіткнення цих сил між собою. Єлизавета дуже негативно відізналась відносно позиції принца Оранського, заявив про можливість розриву дружніх відносин з ним. В свою чергу Генеральні штати, звинувативши

англійську королеву в порушенні угоди, залишили за собою право вибору союзників (52). Така взаємна запеклість тим більш дивна в той момент, коли в Нідерланди вступили французи — факт, що на думку англійських істориків, дуже лякав Єлизавету (53). Ситуація була ще більш незрозумілою, якщо згадати невдачу, яка спіткала, не без допомоги королеви посольство лорда Кобхема і Уолсінгема, відправлене перешкодити проникненню французів у провінції та добитись миру Генеральних штатів з дон Хуаном. Важко погодитись з К. Рідом, що королева порахувала появу французів у провінціях безпечною, а посольство не підтримала, побачивши недосяжність примирення дон Хуана зі Штатами (54).

Справа скоріш у розумінні ситуації у Нідерландах, передбаченні можливих ускладнень, небажаних для Англії. В провінціях поширювався демократичний рух народних мас, що не піддавався ніякому контролю, також як і загоны найманців різних іноземних претендентів на владу. Присутність французів надавала привід Іспанії для війни з Францією, а перебування військ пфальцьграфа Іоана-Казіміра ускладнювали відносини кальвіністів і католиків. Дуже гострою стала загроза територіального поділу Нідерландів. Герцог Анжуйський претендував на південні прикордонні міста, йому були обіцяні землі за р. Маас, дворянська «партія» провінції Геннегау прагнула відділити валлонська провінції.

Тому громадянська і релігійна війна, де з одного боку були дворянсько-католицькі сили, підтримувані французькими військами, а з другого — кальвіністські та радикально-буржуазні сили з найманцями Іоана-Казіміра, відповідала планам англійського уряду. Розрахунок був якраз на те, що Філіп II, зайнятий нідерландськими справами, нічого не зможе прямо розпочати проти Англії.

Однак королева оставалась спокійною недовго. Герцог Анжуйський, не заслуживши слави на полях битв, вирішив силою здійснити свої честолюбні задумки та спробував осіною 1578 р. двічі, але невдало, захопити столицю провінції Геннегау м. Монс. Тоді дворянська «партія» Геннегау відріклась від невдачливого герцога і вступила в переговори з пармським принцем Александром Фарнезе, сином бувшої правительниці Нідерландів Маргарити, який змінив на посту намісника, померлого 1 жовтня 1578 р. дон Хуана. В січні 1579 р. герцог Франсуа Анжуйський відбув зі своїм військом у Францію. Герцог мотивував свій відїзд ненавистю нідерландців до французів (55). 6 січня Штати провінції Ар-

туа, Геннегау і Дуге склали з губернатором «Арраську унію», яка передбачала додержання статей «Гентського умиротворення» і «Вічного едикту», оголошення загальної амністії, вивід іспанських військ, збереження суверенітету Філіпа і католицької релігії. Приєднання до унії нових провінцій і підписаний 27 травня 1579 р. валлонськими провінціями договір, який повністю признавав владу Філіпа II, докорінним чином змінив ситуацію та співвідношення сил в південних провінціях на користь Александра Фарнезе. У відповідь північні провінції на чолі з Голландією і Зеландією утворили «Утрехтську унію». Поміркова католицька більшість Генеральних штатів займала проміжне положення, розраховуючи на компроміс з Філіпом II. У підсумку розгорнулась війна між південними католицькими провінціями у союзі з іспанцями та північними кальвіністськими провінціями. Це привело до того, що кінець 70-х рр. характеризувався значним послабленням інтересу королеви Єлизавети до «нідерландського питання» і взагалі до європейських подій. Висловивши обурення Генеральним штатам відносно від'їзду герцога Анжуйського (56), вона відізвала у травні 1579 р. свого представника у Нідерландах, не визначивши його наступника (57).

Залишившись без союзників, Генеральні штати пішли на переговори у м. Кельн з представником Філіпа II. Знову Штати дискутували питання іноземної допомоги. Один із самих близьких радників принца Оранського де Сінт-Альдегонде запропонував депутатам Штатів вибрати між Іспанією і Францією. В червні 1579 р. почались нові переговори Генеральних штатів з герцогом Анжуйським, які продовжувались і у 1580 р. (58).

Між тим, у самих Нідерландах не всі були згодні з вибором нового суверена. Частина провінцій підтримувала кандидатуру герцога Анжуйського, північні провінції висували принца Оранського (59). Брат останнього Іоан Нассауський, голова «Утрехтської унії», вважав безперспективним кроком вихід із складу германської імперії. Представники Антверпена заявили, що нідерландський народ може обійтись без французького герцога, узявши на себе захист та правління країною. Проти цього різко виступив де Сінт-Альдегонде (60). Накінець, після тривалих переговорів у Генеральних штатах, 23 січня 1581 р. вони визнали герцога Анжуйського «государем і правителем Нідерландів», а 26 липня 1581 р. опублікували «Акт про повалення Філіпа II».

Виродовж всього цього періоду (1579—1581 рр.) англійські політики, визнаючи громадянську війну в Нідерландах вигідною з точки зору цілей зовнішньої політики Англії, займали позицію спостергача. Та повністю відмовитись від можливості втручання у нідерландські справи Єлизавета не могла. Тому у 1579 р. відродився проект шлюбу королеви з герцогом Анжуйським (61). Обговорюючи в Таємній раді політичні перспективи у Нідерландах, Берлі пропонував виходити з факту остаточного розриву Голландії з Іспанією. Тому, роблячи ставку на герцога Анжуйського, «нідерландське питання» і шлюб королеви, розглядати у сукупності (62). Тому неможливо згодитись з Д. Блексмом, який оголосив переговори про шлюб ключем до дипломатії того часу (62). Бо коли герцог підписав угоду з Генеральними штатами, Єлизавета майже не прореагувала на цю подію (64). У 1580 р. новий чинник європейської політики значно вплинув на континентальну дипломатію королеви: іспанський король Філіп II заявив претензії на корону Португалії. Тим самим, нідерландський напрям англійської політики відходив на другий план. Створювались умови для нового зближення Англії і Франції, незважаючи на те, що цілі їх при цьому багато в чому не співпадали.

Єлизавета, намагаючись втягти Францію у війну з Іспанією, прагнула використати у своїх планах і португальське питання, і династичні претензії французького королівського дому, залюбки захопившого би Нідерланди під владу одного із своїх членів, і побоювання Парижу можливістю виникнення нової релігійної війни. У свою чергу, король Франції, розраховуючи втягнути Єлизавету у війну з Філіпом II, обумовив нідерландський похід свого брата прямою участю в ньому Англії (65). При таких обставинах відбулось посольство Уолсінгема до Франції з метою заключення наступального та захисного союзу, шлюбного договору та секретної угоди з Нідерландами (66). Уолсінгем прекрасно зрозумів своє завдання. «Головне питання, — писав він Єлизаветі, — забезпечити дружбу між королем та Вами без укладення шлюбу» (67). Виявивши прихильність до подібного компромісу, герцог Анжуйський став вимагати від Єлизавети 100 тисяч крон, як засіб забезпечення нідерландської експедиції (68).

У Франції Уолсінгему прийшлося зіткнутись з серйозними труднощами, бо при французькому дворі не забули слів, які висказав Морвіль ще в 1572 р., що Єлизавета прагне

«сидіти у вікна і спостерігати» за війною Франції та Іспанії (69). Не допомогли запевнення Уолсінгема Єкатерині Медічі про твердість позиції Англії, гарантом чого буде служити перехід контролю над англійською торгівлею до герцога Анжуйського (70). Кінець кінцем Єлизавета просто передала у серпні 1581 р. герцогу 30 тисяч фунтів стерлінгів, надав йому можливість вторгнутись у Нідерланди і захопити м. Камбре. Втім, гроші досить скоро закінчились і герцог Анжуйський вже в жовтні 1581 р. прибув до Англії (71). Отримавши нову позику у розмірі 60 тисяч фунтів стерлінгів (72), він, після багаторазових закликів голландців, французів і англійців у лютому 1582 р. відбув до Нідерландів. Через графа Лестера королева Єлизавета попрохала принца Оранського подовжити затримати герцога у фламандських болотах (73).

На той час Нідерланди як єдине ціле практично не існували. Прибічники іспанського короля, різні за соціальним складом католицько-аристократичні групировки південних провінцій, оранжисти — прибічники принца Оранського, провінції Утрехтської унії, радикальнокальвіністська опозиція, окремі міста, купецька олігархія, Генеральні штати і Штати окремих провінцій — усі кинулись вирішувати свої справи. Це неодноразово відмічав у своїх донесеннях з Нідерландів до Уолсінгема англійський агент Томас Стоукс (74). Показово, що провінції Голландія і Зеландія не признали герцога Анжуйського своїм сувереном, а Єлизавета, яка твердила, що ні за що не допустить посилення Франції у Нідерландах (75), дізнавшись про появу у провінціях французьких військ маршала Бірона, лише перестала фінансувати герцога Анжуйського. По відношенню до Генеральних Штатів королева зайняла жорстку позицію, вимагаючи виплати боргів по раніш отриманих позиках (76). Цим вона фактично зривала плани герцога Анжуйського, бо Штати відмовлялись давати йому гроші і війська. Така політика Англії сприяла розповсюдженню слухів про підтримку Єлизаветою принца Пармського, який добився у 1582 р. значних воєнних успіхів (77). Хоча прямо це документально не підтверджується, такі коливання політики королеви вірогідні. Справа у тому, що надії на перетворення Португалії у «другі Нідерланди» (78) не виправдались: вже 28 червня 1581 р. Філіп II урочисто вступив у Лісабон, а літом слідуючого року прибічники підтримуваного Францією португальського претендента дона Антонію потерпіли поразку. А ще до цього Філіп II

уклав угоду з султаном Османської імперії, що дозволило йому збільшити фінансування знову з'явившихся у Нідерландах весною-літом 1582 р. іспанських військ принца Пармського, які захопили фортецю Уденарде (79).

Не виявивши себе ні на військовому, ні на політичному поприщі, витративши гроші, герцог Анжуйський, відчувши, як нідерландці, за його словами, «перетворюють його на Матвія», у січні 1583 р. спробував захопити декілька міст країни (80). Народні маси героїчним опором зірвали плани французів. Герцог Анжуйський в червні 1583 р. відступив у Францію, а принц Оранський і Генеральні штати після того як принц Пармський у липні 1583 р. захопив ряд міст, переїхали з Антверпену на північ. Однак принц Оранський не перервав відносини з герцогом Анжуйським, хоча народні маси вже мало вірили і тому, і другому.

Втративши політичну опору у Нідерландах Єлизавета весною-літом 1583 р. знову зробила ставку на герцога Анжуйського, незважаючи на його поразку. Тому вона направляла зусилля на зглаженні розбіжностей між ним і Генеральними штатами. Останні все ж віддавали перевагу безпосереднім контактам з Єлизаветою і прямо звертались з проханням про допомогу до неї. Це визначалось орієнтацією правлячих кіл провінцій на іноземне втручання. Один із провідних політичних діячів провінцій де Сінт-Альдегонде у своїй роботі того часу «Нагадування наймогутнішим і найсвітлішим монархам» доказував необхідність допомоги європейських країн, так як власними силами Нідерланди не зможуть перемогти Іспанію. Але Штати наштотхнулись на тверду відмову королеви, яка наполягала на поверненні коштів, узятих провінціями по позиках. Як компенсацію витрат, вона була готова захопити один із голландських торговельних флотів, що йшли в Іспанію (81). Головне, що королева не бажала здійснювати ніяких дій у континентальній політиці.

Тим часом, літо-осінь 1583 р. принесли нові успіхи принцю Пармському: його війська взяли м. Дюнкерк, Аксел, Хюлст і підійшли до Генту. А цей час був витрачений графом Лестером, Уолсінгемом і голландським представником Ортелом на безуспішні спроби переконати королеву та Берлі посприяти Штатам (82).

Англійська політика 1583—1585 рр. не багата зовнішніми подіями. «Нідерландське питання» тимчасово відійшло на другий план. Зростала напруга на кордонах Англії. У Манстері продовжувалось повстання ірландців, хоча головні

їх сили були вже розбиті. Але значною небезпекою став позначившийся з початку 1584 р. зворот Шотландії до союзу з католиками Франції, папським Римом та Іспанією. У Франції католики на чолі з Гізами склали в кінці 1584 р. спілку з Філіпом II для «вкорінення ересі» у Франції, Нідерландах і усунення Генріха Наварського від трону. Тому розпочаті нідерландськими Штатами нові переговори з герцогом Анжуйським, а після його смерті літом 1585 р. з королем Франції досить спокійно сприймалися у Лондоні. Правда, Уолсінгем вважав, що потрібні спільні франко-англійські дії у Нідерландах. Та на противагу йому королева продовжувала тільки виголошувати промови про «захист народу Нідерландів і його старовинних привілеїв і вільностей». В цілому Англію влаштовувало утягування Франції на шлях конфронтації з Іспанією. І тільки коли не спрашували всі інші плани вирішення «нідерландського питання», не пов'язані з безпосереднім втручанням Англії, Єлизавета в кінці серпня 1585 р. прийняла рішення про відправку англійської експедиції у Нідерланди (83). Але це вже новий етап англійської зовнішньої політики.

Таким чином, англійська політика у «нідерландському питанні» в 1576—1585 рр. притерпіла значну еволюцію. З одного боку позиція Англії формувалась як складова частина її континентальної політики, а з другого — визначалась протиборством сил у самих провінціях. В загальноєвропейському контексті ставка робилась на перетворення Нідерландів в арену іспансько-французької війни, яка відволікала б в першу чергу Іспанію від самої Англії. Внаслідок втручання французів і німців, інспірованого англійськими політиками, громадянська війна у Нідерландах в кінці 1570-х — початку 1580-х рр. розгорнулася з новою силою. В цілому англійська політика пройшла шлях від формального союзу з одною із політичних сил (спочатку з іспанською адміністрацією, потім з феодално-католицькими Генеральними штатами) до політики зіткнення військово-політичних сил у провінціях між собою. Таку позицію Англії в «нідерландському питанні» в контексті європейської політики королеви Єлизавети можливо охарактеризувати як тактику «активного вичікування».

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. Lockyer R. Tudor and Stuart Britain, 1471—1714. — L., 1966; MacCaffrey W. T. Queen Elizabeth and the Making of Policy, 1572—1588. — Princeton, 1981; Black J. B. The Reign of Elizabeth. — Oxford, 1937; Rowe A. The Expansion of Elizabethan England. — L., 1955; Crowson P. S. Tudor Foreign Policy. — L., 1973; Read C. Mr. Secretary Cecil and Queen Elizabeth. — L., 1955; Bindoff S. T. Tudor England. — L., 1951; Wernham R. B. Before the Armada: the Growth of English Foreign Policy, 1488—1588. — L., 1966; Wilson C. Queen Elizabeth and the Revolt of the Netherlands. — L., 1970; Parker G. Spain, her Enemies and the Revolt of the Netherlands, 1559—1648//Past and Present. — 1970. — № 49.
2. Чистозонов А. Н. Английская политика по отношению к революционным Нидерландам (1572—1585)//Средние века. — Вып. 5. — М., 1954.
3. Пирени А. Нидерландская революция. — М., 1937. — С. 191—192.
4. Kervyn de Lettenhove J. M. Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le regne de Philippe II. — Dans 41 t. — Bruxelles, 1882—1900. — T. 8. — P. 118—123; (Надалі — Kervyn de Lettenhove); Calendar of State Papers. Foreign series of the reign of Elizabeth. — In 23 v. — L., 1863—1950. — V. 11. — № 574; (Надалі — CSP. For.).
5. Пирени А. Указ. соч. — С. 200, 203; Elliot J. H. Imperial Spain, 1469—1716. — N. Y., 1964. — P. 258.
6. Journal of Sir Francis Walsingham, from dec. 1570 to april 1583. Ed. by C. Martin//Camden Miscellany. — V. 6. — L., 1871. — P. 29; Kervyn de Lettenhove. — T. 9. — P. 85—90, 315.
7. Gachard L. P. Correspondence de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas. — T. 4. — Brussels, 1855. — P. 134.
8. CSP. For. — V. XI. — № 1322; Petric C. Don John of Austria. — L., 1967. — P. 290.
9. Tudor Tracts, 1532—1588. Ed. by A. F. Pollard. — L., 1903. — P. 447.
10. Ibid. — P. 425.
11. CSP. For. — V. 11. — № 1187; Kervyn de Lettenhove. — T. 9. — P. 23—24.
12. Calendar of Letters and State Papers relating to English affairs, preserved principally in the archives of Simancas. — L., 1894. — P. 533, 535—536, 541; (Надалі — CSP, Spain); CSP. For. — V. 11. — № 974, 1191, 1233.
13. Пирени А. Указ. соч. — С. 203.
14. Read C. Mr. Secretary Walsingham and policy of Queen Elizabeth. — V. 1. — Oxford, 1925. — P. 345.
15. Pollard A. F. The History of England from the accession of Edward VI to the death of Elizabeth. — L., 1910. — P. 345.
16. CSP. For. — V. 11. — № 550.
17. Read C. Walsingham and Burghley in Queen Elizabeth's Privy Council//English Historical Review. — 1913. — V. 23. — № 109. — P. 34—39, 42—43.
18. Wilson C. Op. cit. — P. 123.
19. Pollard A. F. Op. cit. — P. 344—345.
20. Kervyn de Lettenhove. — T. 9. — P. 211.
21. Ibid. — P. 309—314, 356—358.
22. Ibid. — P. 452—453.
23. Ibid. — P. 444—446.
24. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 353.

25. Kervyn de Lettenhove. — Т. 9. — P. 540—542; Wernham R. B. Op. cit. — P. 330—331.
26. Осипова Т. С. Освободительная борьба ирландского народа против английской колонизации (вторая половина XVI — начало XVII в.). — М., 1962. — С. 108—109.
27. Journal... — P. 34.
28. CSP, For. — V. 12. — № 47.
29. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 85—88.
30. A general collection of treaties, manifestes, contractes, contractes of marriage, renunciations and other public papers, from the years 1495 to the years 1712. — V. 2. — L., 1732. — P. 81—82.
31. Пирени А. Указ. соч. — С. 230; Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 365; Чистозвонов А. Н. Нидерландская буржуазная революция. — М., 1958. — С. 114.
32. Calendar of State Papers, relating to English affairs, preserved principally at Rome, in Vatican archives and library. — V. 2. — L., 1926. — № 786 (Надаль — SP. Rome); Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 342—343.
33. CSP, For. — V. 11. — № 830; Journal... — P. 36; Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 319—320.
34. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 375; Чистозвонов А. Н. Нидерландская буржуазная революция. — С. 115.
35. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 481—482, 490—493.
36. Ibid. — P. 465—467; CSP, Rome. — V. 2. — № 876, 895.
37. Black J. B. Op. cit. — P. 299; Wernham R. B. Op. cit. — P. 334.
38. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 558—564.
39. CSP, Rome. — V. 2. — № 891.
40. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 588—590.
41. Ibid. — P. 600—604.
42. CSP, Rome. — V. 2. — № 932, 934.
43. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 689—693, 708—709, 720—722.
44. Pollard A. F. Op. cit. — P. 344.
45. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 396—397.
46. Wernham R. B. Op. cit. — P. 336.
47. CSP, Rome. — V. 2. — № 900.
48. Stone L. An Elizabethan: Sir Horatio Palavicino. — L., 1956. — P. 70.
49. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 724—727.
50. CSP, Rome. — V. 2. — № 924.
51. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 408—412; Petrie C. The Great Tyrconnel: a Chapter in Anglo-Irish relations. — Dublin, 1972. — P. 325—326.
52. Kervyn de Lettenhove. — Т. 10. — P. 798—799, 806—809.
53. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 2. — P. 2; Wernham R. English Policy and the Revolt of the Netherlands//Britain and the Netherlands. — V. 1. — L., 1960. — P. 29—31.
54. Read C. Mr. Secretary Walsingham... — V. 1. — P. 421.
55. Чистозвонов А. Н. Крестьянские движения в период нидерландской революции//Средние века. — Вып. 4. — М., 1952. — С. 198—200.
56. Чистозвонов А. Н. Английская политика... — С. 216.
57. CSP, For. — V. 13. — Preface. — P. 2.
58. Read C. Lord Burghley and Queen Elizabeth. — N. Y., 1960. — P. 227.
59. Pollard A. F. Op. cit. — P. 349.

60. Любович Н. Н. Марникс де Сент-Альгедонд, как политический писатель. — Киев, 1910. — С. 123—134.
61. Read C. Lord Burghley... — P. 207—221.
62. CSP, For. — V. 14. — P. 343, 348.
63. Black J. B. Op. cit. — P. 306.
64. Read C. Lord Burghley... — P. 229.
65. CSP, For. — V. 14. — P. 520; Camden W. The History of the most renowned and victorious Princess Elizabeth Late Queen of Elizabeth. Ed. by W. T. MacCaffrey. — Chicago, 1970. — P. 134—135.
66. The Compleat Ambassador. Ed. by D. Digges. — L., 1655. — P. 355—356.
67. Ibid. — P. 391.
68. Ibid. — P. 367—368.
69. Sutherland N. M. The Massacre of St. Bartholomew and the European conflict, 1559—1572. — L., 1973. — P.
70. The Compleat Ambassador. — P. 369—370.
71. Ibid. — P. 44; Wernham R. B. Before the Armada. — P. 362.
72. CSP, For. — V. 15. — P. 361, 409.
73. CSP, Spain. — V. 3. — P. 295; Camden W. Op. cit. — P. 142—143.
74. CSP, For. — V. 15. — P. 346, 415, 466.
75. CSP, Spain. — V. 3. — P. 346.
76. CSP, For. — V. 15. — Passim.
77. Pollard A. F. Op. cit. — P. 351.
78. CSP, For. — V. 14. — P. 188.
79. Braudel F. La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. — P., 1949. — P. 1008—1030; Parker G. The Dutch Revolt. — L., 1979. — P. 209.
80. Camden W. Op. cit. — P. 143; Parker G. The Dutch Revolt. — P. 206.
81. CSP, For. — V. 18. — P. 43, 73, 120—122.
82. CSP, Spain. — V. 3. — P. 498; Pollard A. F. Op. cit. — P. 392.
83. Демин О. Б. Из истории экспедиции графа Лестера в Нидерланды//Вопросы новой и новейшей истории. — Вып. 38. — Киев, 1992. — С. 134—137.